

Пуковник ВЛАДИМИР ПОПОВИЋ

Пуковник КОСТА ЈАШМАК

ТАКТИКА АРТИЉЕРИЈЕ У СРПСКОЈ И БИВШОЈ ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ВОЈСЦИ

а) У српској војсци

У свом развоју Србија је имала два изразита раздобља. До 1878 године била је вазална држава са ограниченим државно-правним функцијама, примитивна и искључиво пастирско-ратарска. Оваква њена друштвено-економска структура и однос према Турској имали су одраза и на њено наоружање и војну моћ. Стога се у том периоду и не може говорити о њеној војсци, поготову о артиљерији која се састојала од малог броја бронзаних топова, којима је, додуше, извојевала своју самосталност, али за чију употребу још нису постојала нека утврђена тактичка начела, која би се могла разматрати у оквиру ове теме.

У периоду после 1878 године у Србији су се одиграле велике промене друштвено-политичког и економског карактера. То је, природно, имало свога одраза и на њену војску, која се постепено, али све боље организовала и оформљавала и коју, после релативно кратког времена, видимо у ратовима 1912, 1913 и 1914—1918 године као моћан фактор на Балкану, иако је и тада била малобројна и млада.

Упоредо са јачањем државе, јачала је и њена војска чији се развој одвијао у складу са циљевима и улогом коју је имала српска држава на Балкану. По угледу на велике војске и у Србији су формиран класични родови војске — пешадија, коњница, артиљерија и инжењерија са својим видовима, а касније балонство и авијација. Већ у почетку XX века српска војска је имала своју потпуно оформљену тактику изражену у правилима („Ратна служба“ од 1912 године). Кроз та правила провејавала је њена доктрина, која није била копија ничије доктрине, иако је резултирала из искустава великих сила, прилагођених постојећим условима који су у то доба постојали у Србији.

Артиљерија је имала важну улогу и убрајана је у главне родове војске. Колика је важност у то време придавана артиљерији у српској војсци види се из њеног бројног односа према пешадији, што није случај само у српској, већ и у осталим великим европским војскама. До рата 1914 године у Немачкој је на 1.000 људи долазило 5,76 артиљериских оруђа, у Русији 3,65, у Италији 3,50, у Аустро-Угарској 3,43, у Француској 3,30, а у Србији 3 оруђа.

Ако се има у виду да у Србији у то доба није било војне индустрије и да је у том погледу била потпуно зависна од увоза из иностранства, онда се може уочити да је ондашње државно и војно руководство правилно оценило значај и улогу артиљерије.

Колика је важност придавана артиљерији, види се и по томе што је и прва војна школа носила назив „Артиљериска школа“ која се касније претворила у „Војну академију“.

У току Првог светског рата однос артиљериских оруђа расте у корист артиљерије, тако да је у завршној фази рата на батаљон од 400 људи долазило око 9,5 оруђа, што је била последица стагнације на фронту и потребе за концентрацијом средстава за извршење пробоја дуго организованих положаја.

Артиљерија српске војске делила се само на видове: пољску, брдску, хаубичку и коњичку, а друге поделе није било, што одговара тадањој историској епоси и развоју технике. Интересантно је да се потреба за ПА артиљеријом појавила још у почетку Првог светског рата, када је из пољског топа оборен први авион на територији Србије, 30 септембра 1915 године. Међутим, тада се сматрало да је хаубица са шрапнелом најповољније ПА оруђе с обзиром на њену криву путању, а занемаривана је почетна брзина за гађање оваквих циљева, гађање пењућим краком путање и употреба темпирних граната.

Артиљериске јединице биле су формиране углавном у батерије, дивизионе и пукове. Батерија је била основна ватрена јединица, дивизион тактичка, а пук тактичко-административна. Формациски састав батерије, дивизиона и пука углавном је одговарао данашњем саставу, с тим што су се за вучу користили само коњи и волови и што су телефон, сигнална средства, релеји и курири били основно средство за везу пошто радиосредства у то време нису примењивана у артиљерији.

Да бисмо што боље схватили улогу артиљерије у српској војсци, као и мишљење које је у то доба владало по тактици артиљерије, размотрићемо сваки вид посебно.

Пољска артиљерија састојала се од брзометних топова 75 мм, „Шнајдер“ М. 07, са дометом на перкусију 6.320, а темпирно 6.000 м и теориском брзином гађања 25 метакa у минуту. Батериски борбени комплет био је 1.320 метакa, од којих 1.160 шрапнела и 160 разорних граната.

У нападу пољска артиљерија имала је задатак да штити и потпомаже развој и наступање пешадије, а у одбрани да сломи нападача и обезбеди активно дејство браниоца.

Ова артиљерија нормално је дејствовала са заклоњених ВП, али је, према ситуацији, често примењивано и непосредно гађање, нарочито у оним случајевима када је била нужна брза интервенција артиљерије (при гоњењу, извлачењу из борбе, одбијању јуриша, итд.). Она је била намењена првенствено за дејство против пешадије, а изузетно и против непријатељске артиљерије.

Брдска артиљерија састојала се из брдских топова 70 мм, „Шнајдер“ М. 07, са дометом на перкусију и темпирно 5.170 м и брзином гађања од 20 метакa у минуту. Батериски борбени комплет износио је 960 метакa, од којих 830 шрапнела и 130 разорних граната.

Задачи, намена и начин дејства брдске артиљерије били су исти као и пољске, с тим што је брдска артиљерија по својим техничким особинама била првенствено намењена за дејство на брдском и планинском земљишту.

Хаубичка артиљерија састојала се из хаубица и мерзера. Хаубице су биле система „Шнајдер“, калибра 120 мм, М. 97 (спорометна) и М. 10 (брзометна), и 150 мм, М. 10. Брзометне хаубице уведене су у наоружање пред сам Балкански рат, тако да су првипут употребљене 1912 и 1913 године при опсади Једрена, у саставу II српске армије. У хаубичку артиљерију улазили су и мерзери 150 мм, „Шнајдер“ М. 97.

Основни задаци хаубичке артиљерије били су контрабатирање и рушење, као и подршка пешадије до почетка јуриша. Она је редовно дејствовала са дубоко заклоњених ВП. На тај начин била је заштићена од дејства пољске артиљерије, али није била способна за гађање покретних циљева.

Интересантно је да се у овом периоду вршила извесна преоријентација по питању употребе хаубичке артиљерије. Њени дотадашњи задаци — контрабатирање и рушење фортификациских објеката сталног типа — проширују се и на тучење непријатељске живе силе као најважнијег фактора у борби.

Коњичка артиљерија (састава као и пољска) била је намењена за праћење великих коњичких јединица, а изузетно се придавала и коњичкој бригади (до 1 батерије).

Ради лаког праћења променљивог тока коњичке борбе (јуриша), коњичка артиљерија је нормално дејствовала са откривених ВП. Када је у борби трпела од

дејства непријатељске артиљерије, која је успела да се благовремено развије за борбу, онда је користила полузаклоњене ВП, а заклоњене само у случајевима када је коњица водила борбу пешке.

Док је пољска артиљерија располагала шрапнелом и разорном гранатом, дотле се код хаубичке артиљерије појављује и обична граната као треће артиљериско зрно у употреби. Пада у очи да је однос између шрапнела и гранате код свих видова артиљерије био у корист шрапнела, који је чинио основу борбеног комплета. То је била последица тадањег гледања на питање употребе артиљерије. У основи, артиљерија је била намењена за дејство на незаклоњене или плитко заклоњене циљеве, а њено дејство разорном гранатом — како се у једном извору наводи — „за рушење пограничних блокхауза, например: аустро-угарске одбранбене касарне у Босни и Херцеговини и турске пограничне карауле“. Обична граната није имала ширу примену због слабе разорне моћи, већ је, углавном, употребљавана за изналажење отстојања (коректуру).

У току Првог светског рата овакво гледање претрпело је знатније промене, особито у периоду борби на Солунском фронту. Однос гранате и шрапнела знатно се мењао у корист гранате, што је последица постојања јако утврђених положаја и потребе за лакшим руковањем ватром.

Организација артиљерије у борби била је овако изведена:

Дивизије првог позива имале су као своју органску артиљерију по један пољски артиљериски пук, а дивизије другог позива по један пољски артиљериски дивизион. Ван органских састава дивизија постојали су пукови хаубичке и брдске артиљерије, који су били на расположењу Врховне команде.

У борби, артиљерија се делила на контра-батерије (првенствено хаубичке, а само делом пољске) и пешадиске батерије. Контра-батерије биле су намењене за борбу са непријатељском артиљеријом, а пешадиске батерије за тучење непријатељске пешадије. У пешадиске батерије редовно су улазиле јединице пољске и брдске артиљерије. У нападу, са почетком јуриша, оне су делом придаване јединицама првог борбеног реда (првог ешелона), претварајући се на тај начин у пратеће батерије.

У постојећим изворима нема довољно података из којих би се могло видети како је било организовано командовање артиљеријом у борби. Али, судећи по начину употребе артиљерије у борби, може се доћи до закључка да је командовање било сасређено, а у нападу са почетком јуриша, када су се образовале пратеће батерије са задатком да непосредно прате пешадију, оно је нужно морало да буде подељено.

Употреба артиљерије била је у рукама команданта дивизије (одреда). Он јој је одређивао ВП, задатке које треба да постигне и њену снагу у вези са осталим родовима војске. Употреба ватре била је у рукама команданта артиљерије (артиљериског пука), који је у складу са добијеним задатком делио своју артиљерију на јединице које ће одмах ступити у борбу, које ће бити у осматрању и на оне које ће бити у очекивању. Одређивао је положај и циљеве дивизиона у одређеним рејонима, обавештавајући своје потчињене о општој ситуацији. У току борбе, према ситуацији, мењао је првобитну улогу или поделу зона, појачавао ватру дејством јединица у очекивању, сасређивао ватру на циљеве које је добијао од главног (општевојног) команданта. Једном речју, како се у једном извору наводи, командант артиљерије „администрује, организује и командује издалека“. Дакле, командантом артиљерије у дивизији сматран је командант артиљериског пука, док је референт артиљерије, који је био предвиђен формацијом дивизије, имао улогу снабдевања јединица потребама по артиљериско-техничкој грани.

Управа ватром била је у рукама команданта дивизиона, који је према добијеном задатку одређивао место и улоге батеријама и делио циљеве, ако су се ови већ појавили. А ако је био у осматрању, онда је делио улоге и зону осматрања, тако да су батерије у том случају биле самосталне у раду, или их је задржавао ради давања улоге или циљева тек онда када се они буду појавили. Он је утицао на извршење гађања само у случају када би приметио да циљ није правилно схваћен од командира батерије или онда ако би био примењен нецелисходан начин гађања.

Треба истаћи да артиљерија, ни у нападу ни у одбрани, није одмах употребљавана у целини, већ је према потреби по деловима увођена у борбу. То је била

последица тежње за економијом снага, пошто је она била једно од руководећих начела. Но, и поред тога, вођено је рачуна да не дође до почесног увођења снага у борбу (види „Ратну службу“ од 1912 године, тач. 787).

Руковање ватром припадало је командиру батерије. Он је изводио коректуру и групно гађање саобразно циљу, својој улози и приликама.

Употреба артиљерије у нападу

Напад се делио на: уводну борбу (постојала је уводна борба при нападу на непријатеља који је раније заузео положај и уводна борба у сусрету), развој главнине, припремну борбу и јуриш.

Уводну борбу, и у једном и у другом случају, водила је претходница подржана претходничком артиљеријом, која се развијала на ширем фронту и дејствовала са заклоњених ВП, са тенденцијом да се бранилац обмане у погледу јачине артиљерије. У ову сврху употребљаване су још и тзв. „батерије мамац“. Део артиљерије из главнине издвајан је и благовремено упућиван за ојачање дејства претходничке артиљерије.

За време развоја главнине, целокупна артиљерија, или један њен део, налазила се на ВП спремна да отвори ватру. Рејони њених ВП били су на 2,5 до 3 км од браниоачевог положаја, са тежњом да што дуже дејствују без промене положаја.

У припремној борби (наступању), када би се нападачева пешадија приближила на даљину браниоачевог успешног дејства (око 1 км), бранилац је био принуђен да покаже циљеве, у првом реду артиљерију, тако да је нападач имао услова за контрабатирање, а потом да на устаљени ватрени отсек сасреди ватру целокупне артиљерије (то је био момент за увођење у борбу и оног дела артиљерије који дотада не би био ангажован).

Потпомагање пешадије артиљериском ватром у јуришу било је предвиђено до најближих отстојања. Артиљериска ватра је преносена тек у оном тренутку када би разликовање трупа постало немогуће. Сматрало се да је боље ако пешадија претрпи неке мале губитке од сопствене артиљерије, него да бранилац на њу оспе сву своју ватру, од које би претрпела несравњено веће губитке. После преноса ватре на позадину положаја (резерве), артиљерија је брижљиво осматрала земљиште у дубини браниоачевог положаја и била спремна да својом ватром спречи његове евентуалне противнападе.

У даљем току јуриша, подршка пешадије вршена је начелно пратећим батеријама, које су брзо истуране напред и заједно са пешадијом излазиле на заузети положај. Ове батерије имале су задатак да у случају успеха учествују у гоњењу ватром или у одбијању противнапада, а у случају неуспеха да се и жртвују за сопствену пешадију, јер се сматрало „да је боље губити топове него битку“.

Из овако постављених задатака и учешћа артиљерије у нападу може се закључити да није било артиљерије у данашњем смислу речи. За време јуриша артиљерија је пружала јачу и одлучнију помоћ својим пуним учешћем. Међутим, у подршци јуриша артиљерија је извршавала своје задатке помоћу пратећих батерија, које су одмах придаване јединицама првог борбеног реда (првог ешелона) и дејством остатка артиљерије по непријатељским резервама ради спречавања извршења противнапада. О планској подршци, у данашњем смислу, такође није било речи.

Ако посматрамо сам напад, видећемо да и он има своје специфично обележје. Развој јединица није се вршио на полазном положају за напад, већ у покрету са тзв. „полазних тачака за напад“, које се налазе на отстојању 2—3 км од непријатеља. После краћег задржавања за време борбе претходнице (уводне борбе), ради извиђања и издавања заповести, напад се сливао у општи покрет у коме се вршио и развој јединица, а завршавало се протеривањем непријатеља са његовог положаја. Под овим условима није могао бити друкчији ни артиљериски напад, односно учешће артиљерије у нападу.

По нашем мишљењу, такав начин извођења напада постојао је због тога што је у то доба вођен рат покретног карактера у коме утврђивање није имало неку ширу примену, тако да су и сами положаји били плићи. Чим је касније измењен карактер Првог светског рата, тј. чим се са покретног прешло на позициско ратовање,

неминовно је дошло до корених промена и у начину вођења борбе. Пробој Солунског фронта извршен је уз масовно учешће артиљерије и рововаца (минобачача), после артприпреме која је трајала шест часова. Али, при томе, не треба изгубити из вида да тада, сем пушака и артиљерије, није било аутоматског и другог наоружања, или га је било у врло малим количинама (на један пешадиски пук једно митраљеско одељење). Врста и важност циљева, поред слабијег фортификационог уређења, били су основни чиниоци који су наметали овако једноставан начин употребе артиљерије.

Употреба артиљерије у одбрани

Неизвесност о правцу напада непријатеља био је разлог што се знатан део артиљерије држао „у очекивању“. Уколико се више испољавао напад непријатеља, утолико је више и артиљерија ступала у борбу. На овај начин избежавана је не само погрешна употреба артиљерије, већ и мењање положаја у самом почетку борбе. Поседање положаја вршило се групно, али не располажемо тачним подацима о каквим се то групама радило — вероватно о груписању по улози артиљерије у борби (контра-батерије и пешадиске батерије).

Дејство артиљерије у одбрани отпочињало је одмах после почетка дејства нападачеве артиљерије. У борбу су прво ступале контра-батерије које су се дотле већ налазиле на својим ВП у осматрању, док су пешадиске батерије (које до момента употребе нису морале бити на својим ВП) ступале у дејство тек онда када би нападачева батерија почела да се развија за борбу.

Првенствени задатак артиљерије у одбрани био је савлађивање нападачеве артиљерије. Али, ако је ова била надмоћнија, ватра је прекидана, послуга се заклањала, или се чак вршило и повлачење у тзв. „очекивање“. Са развојем непријатељске пешадије вршило се ново груписање и подела улога, с тим што је највећи број батерија одређиван за пешадиске батерије, а само најнужнији за контрабатирање. У моменту блиског наступања (вероватно за време јуриша — блиске борбе), батерије су, ради бољег дејства, излазиле чак и на топографски гребен. Бочном дејству артиљерије придавана је особита пажња.

Артиљерија је имала значајну улогу у потпомагању противнапада. Највећи број пешадиских батерија отварао је „смортоносну“ ватру на нападачеву пешадију, а ватра контра-батерија била је углавито управљена на непријатељске пратеће и пешадиске батерије, као најопасније за јединице које су вршиле противнапад.

Употреба артиљерије у гоњењу и отступању

Основни начин дејства артиљерије у гоњењу био је непосредно гађање. Из одредаба тачке 866 „Ратне службе“ од 1912 године („Сваки способан топ управити на отступајућег непријатеља“) јасно се види колико је велики значај придаван артиљериској ватри и учешћу артиљерије у гоњењу. Осим тога, поклањана је посебна пажња снабдевању муницијом, као важном чиниоцу за правилно извршење гоњења.

У отступању је дејство артиљерије било двојако с обзиром на два вида отступања. При благовременом отступању део артиљерије остајао је на старим положајима ради дејства на непријатеља који би евентуално предузео напад, док је други део одлазио на унапред одређене прихватне ВП. Карактеристика дејства артиљерије у принудном отступању огледа се из следеће правилске одредбе: „изгубити топове није ни преступ ни срамота када је у питању спас пешадије“.

Овде ћемо још укратко изнети како је еволуирала тактика српске војске у периоду од њеног устројавања па до краја Првог светског рата. Пре свега, с обзиром на опште гледање у то доба на однос човека и технике уопште, а посебно у Србији, као индустријски заосталој земљи, у српској војсци придаван је велики значај човеку. Но не само то. Пошто су српски сељак и грађанин, по својим физичким и моралним особинама, као и ратничким квалитетима стеченим кроз дугогодишњу борбу за слободу, претстављали одличне борце, природно је што је у Србији била дата знатна превага човеку над техником. Али, то, ипак, не значи да је техника занемаривана, јер је у поменутом раздобљу направљен велики скок, што се може најбоље видети из напред изнетог примера о односу артиљерије према пешадији.

Наведена тактичка начела (уопште, као и за тактику артиљерије), са којима је Србија ушла у рат 1912 године, нису сматрана као устаљене и непроменљиве чињенице. Напротив, она су до краја Првог светског рата претрпела знатне измене не само под утицајем богатих искустава саме српске војске, већ и под утицајем искустава савезничких војска. Овде ћемо навести један карактеристичан пример из кога се види колико се много полагало на искуства стечена у рату, колико су брзо усвајана и преношена на јединице и уношена у одговарајуће тактичке поступке. Командант трупа нових области прикупио је и средио искуства која су стечена у борбама на Северном фронту (тј. у Србији) и преко своје наредбе Ђ.О.бр. 10584 од 31 октобра 1915 године доставио их потчињеним командантима на коришћење. Ту је изнета не само нападна тактика непријатеља (Немаца), већ су дата и упутства за промену дотадашње тактике. Командантима је препоручено да се користе немачком нападном тактиком кад год им је то могуће, а дато им је и низ упутстава у погледу одбранбене тактике коју треба да примене према Немцима и Бугарима. Наиме, дотадашње јако поседање војничких ивица и ћувика од стране пешадије замењено је постављањем главне снаге пешадије на задњем нагибу, док су војничке ивице и предњи нагиби поседани ретким стрељачким стројем, стражарским одељењима и објавницама, уз примену лажних немаскираних стрељачких заклона. На основу стечених искустава извршена је коренита промена и по питању артиљерије, која је дотада груписана на правцу главног удара непријатеља, док је после тога издата инструкција о постављању артиљерије на крилима ради унакрсног дејства на непријатеља који би успео да се уклони у одбрану организовану по новим начелима.

Из напред наведеног јасно се види да је у српској војсци правилно схваћено да је рат најбоља школа, да правила нису ни савршена ни вечна и да у рату стечена искуства треба брзо применити, одбацујући застареле одредбе.

б) У бившој југословенској војсци

После 1918 године српска војска и Југословенска добровољачка дивизија послужиле су као језгро за формирање бивше југословенске војске. Разуме се да је и ова војска у почетку задржала тактику српске војске, која се касније мењала првенствено под утицајем француске, а пред Други светски рат и под утицајем италијанске и немачке тактике.

Доктрина бивше југословенске војске била је одраз тадашњег друштвено-економског и политичког стања. Иако је та доктрина била изражена у званичним војним правилима и прописима, а нарочито у „Општој ратној служби“ од 1922 и 1937 године, ипак је у пракси, при васпитавању кадрова и народа, владала збрка која је у потпуности одговарала променљивој и недоследној политици владајуће класе.

Пре но што пређемо на излагање тактичких начела за употребу артиљерије, сматрамо да је потребно разјаснити извесна питања опште тактике како би доцније наша излагања била јаснија.

Док је у српској војсци претежно разматран и вођен покретан (маневарски) рат, дотле је у Првом светском рату, у новим условима, дошло и до позициског (рвовског) рата са новим обележјем и особинама. Због тога је у бившој југословенској војсци постојала пољска (маневарска) и рововска војна. Таква подела задржала се све до капитулације, и поред корених промена које су настале услед масовног увођења нових борбених средстава (тенкова и авијације) који су се одликовали великом покретљивошћу и маневарском способношћу, преносећи те одлике и на армију као целину.

Међутим, не треба изједначавати термине тадашње поделе са терминима који су данас у употреби (позициона и маневарска одбрана).

У бившој југословенској војсци сматрало се да је пољска (маневарска) војна нормалан начин ратовања (у коме је јасно изражена надмоћност једне стране, тако да су покретљивост и маневар њене главне одлике), док је рововска војна изузетан начин ратовања (у коме је недовољно изражена надмоћност, тако да су прикопча-ност за земљиште и отсуство маневра њене главне одлике).

У даљем излагању размотрићемо само тактику артиљерије у пољској војни, која је сматрана нормалним начином ратовања.

Артиљерија је сматрана као један од главних родова војске и главни претставник ватре на којој је војска заснивала своје материјално и морално дејство. Она је имала општи задатак „да у заједници са пешадијом, а уз садејство са осталим родовима војске, извојује победу“. Она је чинила скелет борбеног поретка и у заједници са пешадијом примала, углавном, сву тежину борбе. Њен задатак у нападу био је да припреми сам напад и да потпомаже кретање и удар пешадије, а у одбрани да омета нападачеве припреме (противприпрема) и потпомаже пешадију у одбијању непријатељског напада и извршењу браничевих нападних радњи.

Из општих задатака може се јасно уочити повећана улога артиљерије у борби, која се јавља као последица њеног бројног омасовљења и квалитативног побољшања. Њено учешће у припреми напада, односно у противприпреми, показује да су већ настале битне промене у тактици артиљерије у саврењању са тактиком српске војске. Поред осталог, то је настало и због повећања броја и врсте циљева које треба тући да би се пешадији омогућило успешно дејство, као и због тога што су положаји били све дубљи и организованији, тако да се артиљерија морала све јаче да ангажује.

Бројно повећање и квалитативно побољшање артиљериског материјала изазвало је нову и детаљнију поделу, која је извршена по балистичким особинама, по моћи дејства и покретљивости, по тактичкој намени, по начину транспортовања и по општем задатку у борби. Пошто та подела, углавном, одговара савременој подели, нећемо се упуштати у неке детаље, само ћемо детаљније размотрити поделу артиљерије по општем задатку у борби, јер је то од интереса за нашу тему.

По општем задатку у борби артиљерија се делила на органску и придату артиљерију и општу артиљериску резерву.

Органску артиљерију чиниле су дивизијска и армиска артиљерија, тј. артиљерија која се налазила у органском саставу дивизија, односно армија. Као што се види, није било говора о пуковској артиљерији иако је и она постојала, јер је сваки пешадиски пук имао чету пратећих оруђа од пешадиских топова 37 мм и минобацаца 81 мм. У батаљону није било артиљерије.

Дивизијску артиљерију сачињавали су 1—2 артиљериска пука. У ову артиљерију улазили су пољски топови 75—80 мм, брдски топови 65—75 мм и пољске и брдске хаубице 100 мм, зависно од типа дивизије. Основни задатак дивизијске артиљерије био је потпомагање и заштита пешадије. Она је по потреби привремено ојачавана деловима армиске артиљерије, артиљериским јединицама из дивизија у резерви или из оних дивизија које дејствују на мање важним правцима.

За извршење задатака дивизијске артиљерија делила се на артиљерију за непосредно потпомагање, артиљерију за посредно потпомагање и пратећу артиљерију.

Артиљерија за непосредно потпомагање образовала је: групе, односно колонску артиљерију у нападу; групе, односно отсечну артиљерију у одбрани; претходничку артиљерију у наступању; заштитничку артиљерију у отступању; побочничку артиљерију у бочној марши и претстражну артиљерију за време становања.

Артиљерија за посредно потпомагање образовала је главнину артиљерије у нападу и одбрани и главнинску артиљерију за време марша или становања.

У пратећу артиљерију улазиле су поједине батерије или водови, или чак и поједина оруђа придата батаљонима првог борбеног реда (прве линије) у нападу и одбрани, затим оруђа са специјалном улогом у борби и за борбу против борних кола (ПТ оруђа) и део претходничке, заштитничке, побочничке и претстражне артиљерије који је придат деловима за обезбеђење (предњој, задњој и бочној трупи) и артиљерија у извиђачко-заштитничким одредима.

Као што се види, и овде има доста разлике у односу на артиљерију српске војске. То најречитије говори да је постигнут велики напредак не само по питању улоге артиљерије у борби, већ и у погледу самог артиљериског материјала. Поред тога, добром анализом ових питања могли бисмо наћи доста сличности и са савременим гледиштима, а уколико и постоје извесне разлике, оне су свакако последица даљег напретка артиљерије у Другом светском рату, нарочито због увођења батаљонске и пуковске артиљерије и масовне употребе специјалне ПТ артиљерије и оруђа за непосредно гађање.

Наведена подела артиљерије произашла је из нове поделе задатака, која није одговарала ранијој подели артиљерије. Та нова подела задатака углавном је овако

изгледала: артиљерија за непосредно потпомагање имала је задатак да туче циљеве који су непосредно ометали рад пешадије (непријатељски предњи делови, препреке, истакнута оруђа, митраљеска гнезда, итд.); артиљерија за посредно потпомагање имала је да дејствује на циљеве који су посредно или тек доцније могли да утичу на рад пешадије (непријатељска артиљерија, резерве, места прикупљања, саобраћај, штабови, осматрачнице, итд.), а пратећа артиљерија имала је задатак да туче изненадне и блиске циљеве.

Армиску артиљерију обично су сачињавали: један пук тешке артиљерије (далекометни топови 105 мм и хаубице 150 и 155 мм), један ПА дивизион СПАА, једна мерничка чета и једна рефлекторска чета за земаљско осветљавање. Њен је основни задатак био да дејствује за рачун и у оквиру задатка сопствене армије. Он је обухватао посредно потпомагање, односно контрабатирање и даљна и специјална гађања, као и допуну и ојачавање дејства дивизиске артиљерије. По потреби, армиска артиљерија ојачавана је деловима из састава опште артиљериске резерве, одузимањем артиљерије из дивизија на мање важним правцима, или деловима армиске артиљерије других армија које у том моменту нису имале потребе за целокупном својом артиљеријом. За извршење задатака у борби армиска артиљерија делила се на део за контрабатирање, односно ојачавање дејства дивизиске артиљерије и део намењен за даљна и специјална гађања, односно главнина армиске артиљерије.

Део за контрабатирање и ојачавање дејства дивизиске артиљерије делио се на онолико група колико је било дивизија у првој линији (ешелону) армиског борбеног поретка. Главнина армиске артиљерије образовала је посебну групу и дејствовала пред фронтом армије као целине, начелно под командом једног команданта.

Пада у очи да је армиска артиљерија, с обзиром на задатке и постојање мерничке чете (батерије звучног и оптичког извиђања), формациски била оспособљена за успешно вођење борбе са непријатељском артиљеријом на већим даљинама. Дивизиска артиљерија није имала ових органа зато што је вршила контрабатирање на блиској дубини и што се користила земаљским осматрачницама и осматрањем из артиљериског авиона и балона.

По нашем мишљењу, у то доба било је неправилно ојачавање армиске артиљерије дивизиском артиљеријом (из дивизије на мање важним правцима), јер су у састав дивизиске артиљерије долазила оруђа 75, 80 и 100 мм, која по својим особинама нису могла одговорити задацима постављеним армиској артиљерији, док би њихова употреба била целисходнија ако би се придавала дивизијама прве линије (ешелона).

*

Организација командовања артиљеријом имала је за циљ да осигура њену најбољу и најцелесходнију употребу у борби, да обезбеди потребну сагласност и узајамност у раду између ње и осталих родова војске и да омогући лако и сигурно командовање.

На организацију командовања утицали су: величина јединице и јачина артиљерије, вид и начин борбе, карактер земљишта, ширина фронта, прегледност, услови везе и осматрања. Пошто се сматрало да су наведени фактори подложни променама, није била дата једна устаљена форма организације командовања, већ је остављено да га старешине посебно решавају према датим условима. У то време постојале су следеће организацијске форме командовања: у дивизији и армији — сасређено, делимично подељено и потпуно подељено командовање, а у армији, за армиску артиљерију, сасређено и подељено командовање.

Код сасређеног командовања артиљерија се делила на артиљерију за непосредно потпомагање, артиљерију за посредно потпомагање и на пратећу артиљерију. Сва ова артиљерија, сем пратеће, налазила се у рукама трупног команданта, који је њоме командовао преко команданата артиљерије. Артиљерија за непосредно потпомагање налазила се само у вези са пешадиским командантом кога помаже и морала је удовољити његовим захтевима уколико они нису излазили из оквира добивених задатака од трупног команданта.

Разлике између сасређеног и делимично подељеног командовања састојала се у томе, што је пратећу артиљерију одређивао пешадиски командант од додељене му артиљерије, а артиљерија за непосредно потпомагање била је у рукама пешадиског команданта и образовала је колонску, односно отсечну артиљерију, док је трупном команданту на непосредном располагању остајала главнина артиљерије. Команданту артиљерије било је остављено право да према ситуацији може употребити колонску, односно отсечну артиљерију за концентрације ватре или да јој одреди евентуалне зоне дејства.

Код потпуно подељеног командовања сва је артиљерија подељена на колоне и отсеке и њоме командују пешадиски команданти по начелима за командовање дивизијском артиљеријом, уколико су се могла применити. У рукама трупног команданта није остајало ништа. Међутим, овакав начин командовања био је изузетан и сматран је као израз крајње нужде.

Као што видимо, по питању командовања постојала је велика еластичност и могућност најцелисходније употребе артиљерије. Иако је трећи начин истакнут као израз крајње нужде, он се у суштини сводио на примену једне од првих двеју форми, јер је садржао групе за посредно и непосредно потпомагање, само је искључивао улогу трупног команданта у току борбе у тренутној ватреној интервенцији за рачун целине.

Командовање артиљеријом сматрано је релативним појмом, јер се мењало како у погледу обима, тако и суштине према командном степену на који се односило. Командовање артиљеријом обухватало је употребу артиљерије, употребу ватре, управу ватром и руковање ватром.

Употреба артиљерије била је у рукама трупног команданта. Он јој је одређивао циљ борбе и давао средства, а у оквиру овога и задатак и улогу, вршио је њену поделу и груписање, одређивао јој положаје и време почетка дејства. У току борбе мењао је улогу, додељивао јој нове задатке и вршио ново груписање.

У духу намера трупног команданта и ситуације, командант артиљерије састављао је и предлагао план за употребу своје артиљерије.

Употреба ватре, која је била у рукама команданта артиљерије, састојала се у подели улога и задатака потчињеним артиљериским јединицама у оквиру додељеног задатка и у одређивању положаја и зона дејства сваког од њих. У току борбе командант артиљерије пратио је развој ситуације на бојишту и подешавао јачину ватре вршећи концентрације према ситуацији и жељама трупног команданта. Поред тога, командант артиљерије у армији усклађивао је дејство дивизијских артиљерија. При употреби ватре водило се рачуна: о економији снага, која је налагала да се ангажовање артиљерије и подела ватре врши према важности циљева, с тим да се слободан део задржи за маневар као ватрена резерва, затим о густини ватре, тако да се ватра не растура, већ да се циљеви туку одговарајућом ватром у сагласности са њиховом важношћу; о томе да ватрени маневар буде својевремен и у складу са маневром који се тога момента врши покретом, и, најзад, о широкој примени концентрација ватре по времену и простору.

За управу ватром био је надлежан командант групе (дивизиона). Он је одређивао положаје, улоге, задатке и зоне дејства потчињеним батеријама. У мањим здруженим одредима управа и употреба ватре била је у рукама једног лица, тј. најстаријег артиљериског старешине.

Командант групе одређивао је нормалну и евентуалну зону свакој батерији и тактички је управљао ватром својих батерија.

У току борбе командант групе осматрао је циљеве, давао упутства о употреби зрна и упаљача, наређивао отварање, прекид, брзину и густину ватре и регулисао утрошак муниције. Он је пратио ситуацију и утицао на рад командира батерије, ако не би био у складу са задатком и борбеном ситуацијом.

При управи ватре водило се рачуна: о економији снага, тј. о ангажовању само онолико батерија колико је то важност циља захтевала; о економији ватре, тј. да се постигнути успех батерије одржава дејством потребног броја оруђа, а да се остатак оруђа држи на расположењу, и о сталности задатка, тј. да се често и без стварне потребе не мењају улога и задатак батерија.

Ватром је руководио командир батерије, који је био технички извршилац гађања. Он је вршио осматрање лично или преко осматрача са земаљских осматрачница, балона или авиона, бирао врсту зрна и одређивао вид и начин гађања.

При руковању ватром водило се рачуна да вид и начин гађања буду у складу са тактичком ситуацијом и да гађање буде својевремено, када то тактичка ситуација налаже.

Батерија је могла да дејствује скупно и по водовима, било да продужи дејство једним водом на фронту целе батерије, или да поједини водови добију независне задатке, када би излазили из састава батерије.

Из оваквих улога артиљерије морала је произаћи и одговарајућа улога команданта артиљерије. Наиме, подела артиљерије по задацима изазвала је потребу за једним новим лицем са одговарајућим штабом који ће објединити дејство артиљерије (различитих артиљерских јединица са различитим улогама) и обезбедити њено пуно учешће у току целе борбе. Поред тога, трупни командант добио је свога помоћника који му је много олакшао рад на припреми и вођењу борбе, тако да је артиљерија много правилније и потпуније употребљавана.

Улога артиљерије у нападу и одбрани

Напад је обухватао спрему решења, решење и довршетак борбе. Поред ове три фазе напада, постојала је и уводна борба (која је сматрана као део прве фазе, тј. спреме решења) коју су, уствари, водиле претходнице од остварења првог додира са браниоцем до овлађивања полазног положајем за напад.

Прва фаза — спрема решења — обухватала је период од поласка пешадије са полазног положаја до избијања и заузимања јуришног положаја.

Друга фаза — решење — обухватала је период од поласка са јуришног положаја до дефинитивног овлађивања браничевим главним положајем (чија је дубина обично износила око 1.200 м).

Ако је напад успео, онда је трећа фаза — довршетак борбе — обухватала период од заузимања главног до овлађивања прихватног положаја (који се налазио позади главног на 2 — 4 км). Интересантно је напоменути да се под трећом фазом подразумевало гоњење ватром и борбеним поретком, јер је гоњење, у данашњем смислу речи, отпочињало образовањем гоњећих колона. То при успелом нападу; а ако пак, овај није успео, онда се под трећом фазом подразумевало извлачење из борбе до момента образовања колона за отступање, у чему ће се, како је сматрано, успети по преласку дотадашњег полазног положаја.

Борбени поредак, чију је основу чинила пешадија, делио се по дубини на први и други борбени ред. Други борбени ред имао је назив општа резерва — код пука и виших јединица, а почесна резерва — код нижих јединица. По ширини, борбени поредак се делио на нападне колоне (у оквиру дивизија и јачих здружених одреда), док су ниже јединице добијале своје нападне зоне.

Начелно је било предвиђено да се напад изводи подилажењем (било да је непријатељ раније посео положај, било да се врши у сусретној борби).

У уводној борби учествовала је претходничка артиљерија, по потреби потпомогнута и делом главнинске и далекометне артиљерије. Обично се ова артиљерија развијала на ширем фронту, са задатком „да не дозволи да пешадија потпадне под непријатељску артиљерску ватру, а да она не буде у могућности да је узме у заштиту“. Претходничка артиљерија имала је задатак да туче првенствено истурене непријатељске делове, аутоматска оруђа и ослоне тачке које су спречавале даљи покрет, а тек у другом реду и непријатељску артиљерију. Дејство претходничке артиљерије било је брзо, благовремено, снажно и непрекидно. Од артиљерских старешина тражене су: умешност, одлучност и брзина у раду са способношћу за брзо и лако улажење у ситуацију. Основни задатак — неутралисање — извођен је кратким и снажним концентрацијама ватре, које су се по потреби могле и понављати.

Претходничка артиљерија се, по потреби, још у току приближавања кретања по деловима и у скоковима од отсека до отсека, постављајући се у очекујући положај или у осматрање. На сличан начин су поступали и хаубичка 100 мм и далекометна

оруђа 105 мм када су се налазила у саставу претходничке артиљерије, с тим што су стално остајала у саставу позадњег дела.

С обзиром на природу циљева и тешкоћу осматрања у уводној борби, придавана је посебна пажња вези између артиљерије и пешадије. Зато се прибегавало и придавању оруђа или водова појединим батаљонима као пратећа артиљерија. Ово је решавао командант претходнице.

После развоја целокупне артиљерије, претходничка артиљерија завршавала је своју првобитну улогу и најчешће примала улогу артиљерије за непосредно потпомагање.

Што се тиче рада претходничке артиљерије, по нашем мишљењу, поред изнетог, треба подвући још два момента. Прво, и поред тога што је претходничка артиљерија првенствено поседала положаје непосредно поред пута, да би брзо пружила потребну подршку претходници, ипак су предузимане и потребне мере предострожности (као, например, покрет артиљерије у скоковима) када би претходница ушла у зону евентуалног дејства непријатељске артиљерије. Тако претерана и непотребна опреза, вероватно као последица француске тактике оног доба, могла је само да кочи покрет претходнице.

Друго, недостајале су мере и задаци за ПТО претходничке артиљерије.

Даљи рад на организацији и извођењу напада углавном се одвијао на следећи начин. На основу прикупљених података и личног осматрања, трупни (општевојни) командант доносио је одлуку и утврђивао план за њено извршење. Командант артиљерије, који се налазио заједно са трупним командантом, давао је потребне податке и подносио у главним цртама предлоге по питању употребе артиљерије. На основу тих података и предлога могла се издати заповест трупног команданта, а командант артиљерије приступити изради плана за употребу артиљерије. Како ондашња правила кажу: „... Ова два команданта раде упоредо и једновременно обавештавајући се узајамно“.

Развој главнине за напад, према ситуацији, вршио се непосредно из маршевске колоне или пошто се главнина претходно прикупи у припремни (очекујући) положај. Нападне трупе заузимале су дефинитиван распоред на положном положају за напад, а до тога времена и артиљерија је била дужна да заузме дефинитиван распоред за напад.

Груписање артиљерије вршено је у зависности од примењеног начина командовања.

Код сасређеног командовања у оквиру дивизије артиљерија се делила на пратећу артиљерију (која је придавана нападним колонама у јачини вода до батерије), групе за непосредно потпомагање (јачине један до два дивизиона, према броју нападних колона и важности њиховог задатка) и главнину артиљерије (јачине два дивизиона до једног артиљериског пука). У оквиру армије, поред ових група, образована је армиска артиљериска група од армиске артиљерије и ојачања. Ова група дејствовала је скупно или се према потреби (шири фронт) делила на две или више група, од којих је једна била најјача за дејство на главном правцу напада, док су друге биле осетно слабије. Ако је армиска артиљерија располагала оруђима са великим дометом, онда се предвиђало и образовање засебне групе за дејство на јако удаљене непријатељске батерије или друге удаљене циљеве.

Код делимично подељеног командовања, артиљерија се делила на колонску артиљерију (артиљерију за непосредно потпомагање) и главнину артиљерије од онолико група за посредно потпомагање колико је било нападних колона. Груписање армиске артиљерије било је као код сасређеног командовања.

Према томе, разлика између сасређеног и делимично подељеног командовања уствари се састојала у томе, што је код делимично подељеног командовања колонска артиљерија била непосредно под командом команданта колоне (пука), који је од придате му артиљерије одређивао један део као пратећу артиљерију.

Код потпуно подељеног командовања дивизиске и армиске групе нису постојале, већ је груписање вршено у оквиру колона, али на један од прва два начина, тј. предвиђан је део артиљерије за непосредно и део за посредно потпомагање.

Дубљом анализом оваког начина груписања артиљерије дошли бисмо до закључка да су ондашња гледишта по својој суштини приближно иста као и савремена, с тим да разлика, уколико постоји, потиче из формалних разлога, односно због

различитих термина и јачине појединих група. Али, ако бисмо разматрали тадашња гледања по питању груписања и густине артиљерије у рововској (позициској) војни, онда би се још јасније потврдиле наше горње констатације. Наиме, у рововској војни груписање артиљерије вршено је по изнетим начелима за сасређено командовање, а органска артиљерија редовно је ојачавана ради успешног извршења задатка. То се види из тач. 866 „Ратне службе артиљерије“ од 1929 године, која изводно гласи: „... У случају да дивизије прве линије за извршење напада буду појачане целокупном дивизиском артиљеријом које дивизије из друге линије, командовање артиљеријом у нападу, без обзира на старешинство, врши командант артиљерије оне дивизије, која је у првој линији“. Са друге стране, у артиљериском журналу Совјетске армије, бр. 9 од 1946 године, видимо да се и после завршетка Другог светског рата води дискусија по питању услова формирања, потребног састава и командовања дивизиском артиљериском групом, као „важном и актуелном питању“, иако је то питање било успешно решено у правилима бивше југословенске војске. Разлика је само у томе, што је главнина дивизиске артиљерије, која одговара данашњем ДАГ-у, поред осталих задатака, имала и контрабатирање.

Учеће артиљерије у нападу одвијало се по унапред израђеном плану за употребу артиљерије. Садржај и обимност плана зависио је од расположивог времена и услова под којима се вршила припрема напада. На основу плана издавана је најпре усмена, а затим и писмена заповест. Заповест је по садржини била умногоме слична садашњој заповести, само се разликовала по својој специфичној форми. Заповест није обухватала ПТО, нити је за то израђиван посебан план.

Иако артиљериски напад, по својој структури у данашњем смислу речи, није постојао, ипак то не значи да артиљерија није узимала активног учешћа у нападу.

Артприпрема напада у рововској војни редовно је извођена и трајала је од неколико часова до неколико дана. У покретној (маневарској) војни, зависно од услова, артприпрема се могла изводити или не. Због тога што се придавала велика важност изненађењу, напад се често вршио без артприпреме. Постојање и трајање артприпреме одређивао је трупни командант.

У артприпреми артиљерија је имала задатак да руши одбранбене организације, уништава или неутралише активна средства одбране, као и да ломи и троши живу снагу браниоца.

У извођењу артприпреме учествовала је целокупна артиљерија, осим пратеће артиљерије која је отпочињала своје дејство тек онда када би се довољно приближила непријатељском одбранбеном положају, тј. онда када се појаве погодни циљеви браниоца.

У почетку, артиљерија је првенствено тукла браниочеу артиљерију, а касније, уколико се пешадија више приближавала јуришном положају и уколико је бранилац откривао више циљева на главном положају, утолико је ватра артиљерије за непосредно потпомагање (група, односно колонске артиљерије) све више сасређивана на тачке које су кочиле покрет пешадије. То значи да је јачина ватре артиљерије постепено расла, тако да је избијањем пешадије на јуришни положај достизала највећу жестину, нарочито по оним тачкама главног непријатељског положаја на које је био упућен главни напад. То је у исто време и последњи период артприпреме напада у коме је и пешадија, која је избила на јуришни положај, ватром из својих средстава вршила припрему јуриша. У овом периоду ватра артиљерије за непосредно потпомагање била је ојачавана дејством дела главнине дивизиске артиљерије, која је имала задатак да доврши ломљење браниоца, поколеба његову живу снагу и поруши заостале препреке, концентришући своју ватру на оне тачке на које ће се вршити јуриш.

На дати знак за јуриш артиљерија је отпочињала потпомагање напада (подршку јуриша), преносећи ватру са тачака које је дотле тукла у њихову позадину или непосредну близину ради њиховог изоловања.

Не може се рећи да је постојао неки оформљени метод потпомагања напада, сем у рововској војни или после дужег застоја на једном месту, где је било предвиђено потпомагање методом ПЗГ или ватреног ваљка (који су по својој структури, а особито по намени, одговарали ватреном валу). У покретној војни потпомагање напада вршено је концентрацијама ватре (КВ) на тражење пешадије или на иницијативу самих артиљериских старешина. Због тога је поклањана велика пажња осма-

трању и вези са пешадијом, јер је само на тај начин могло да се обезбеди сагласно дејство артиљерије и пешадије.

Задатак артиљериског потпомагања био је да се издвоје и изолују поједини делови положаја и ослоних тачака живе силе и ватрених средстава у њима и да се туку непријатељска артиљерија и резерве.

Пратећа артиљерија следила је за пешадијом и потпомагала њен јуриш са најближих отстојања, тукући митраљеска гнезда и ослоне тачке на којима се бранилац још држао и давао отпор.

Део колонске артиљерије, односно артиљерије за непосредно потпомагање, требало је да буде спреман да по заповести или по сопственој иницијативи промени положај и прије пешадији ради потпомагања њеног даљег надирања и чишћења положаја. Поред тога, ова артиљерија је вршила заштиту крила и бокова од евентуалног противнапада и ватром гонила отступајућег непријатеља. То је у исто време био момент за промену начина командовања — ако је оно било сасређено. Ови делови артиљерије препотчињавани су командантима нападних колона и на тај се начин прелазило на делимично подељено командовање.

Из овога излази да је препотчињавање артиљерије вршено још у почетној фази јуриша, што потпуно одговара методу потпомагања напада, који је искључивао даљу успешну употребу артиљерије под условима сасређеног командовања.

Остатак артиљерије за непосредно потпомагање и главнина дивизијске артиљерије потпомагали су даље продирање пешадије са дотадањих положаја. Главнина дивизијске артиљерије вршила је заштитна гађања, померајући своју ватру постепено, тј. по мери напредовања пешадије.

Армиска артиљерија продужавала је контрабатирање и даља специјална гађања.

Ако су у нападу учествовала и борна кола (тенкови), онда је посвећивана већа пажња неутралисању или слабењу непријатељске артиљериске ватре и уништавању непријатељских ПТ оруђа. Ово последње вршила је специјално одређена артиљерија за потпомагање борних кола у току самог њиховог покрета.

Артиљериско потпомагање напада вршило се све до потпуног овлађивања непријатељским положајем (закључно са артположајем), када се прелазило у гоњење. На случај неуспеха, прелазило се у извлачење из борбе и отступање.

*

Као што се види, учешће артиљерије у нападу делило се на артприпрему и на артпотпомагање напада. Артобезбеђење борбе по дубини, као посебан део, није био предвиђен, већ је обухваћен у потпомагању напада. Основни принципи рада артиљерије умногоме одговарају савременим. Без сумње, било је извесних разлика, али не суштинских. На пример, иако је била друкчија структура артприпреме, она је била таква због много већег удаљења полазног положаја за напад него што је данас и због тога што су и артиљериски положаји били на много већем удаљењу. Препотчињавању се приступало много раније него данас, са циљем да се пешадији пружи што непосреднија помоћ, а то је изискивало усвојени метод потпомагања напада. Гоњењу се много раније приступало, а самим тим није се осећала потреба за посебним артобезбеђењем борбе по дубини, свакако због тога што су ондашњи положаји били много ближи. Међутим, изгледа нам да у својој основи те разлике потичу отуда што је тада покретни (маневарски) рат сматран као нормалан, док су у правилима бивше југословенске војске за рововски (позицијски) рат биле предвиђене одредбе које се, углавном, поклапају са садашњим гледиштима за употребу артиљерије.

Иако је био предвиђен напад тенковима и његова подршка артиљеријом, ипак се није разматрала ПТ одбрана у току напада.

Начела за употребу оруђа за непосредно гађање углавном одговарају савременим, с тим што је велика удаљеност полазног положаја изискивала посебан начин њихове употребе.

Употреба артиљерије у одбрани

Према постављеном циљу одбрана је могла да буде отсудна и за добитак у времену. У отсудној одбрани тежило се решењу, тј. стварање услова за прелазак у напад ради коначног уништења непријатеља, док се у одбрани за добитак у времену, како јој само име каже, није тежило за отсудношћу, већ за добитком у времену. И од једне и од друге тражило се да буду живахе, упорне и активне, а не пасивне. Основни елементи одбране били су: ватра, земљиште и маневар.

Дивизије и јачи одреди распоређивали су своје основне снаге на главном положају на коме је требало сломити непријатеља и створити услове за прелаз у сопствени напад. На главном положају пукови првог борбеног реда добијали су своје отсеке за одбрану.

Испред главног положаја, на удаљењу 2 — 4 км, организован је претстражни положај, који су поседале претстраже. Испред претстражног положаја, на удаљењу 4—6 км, поседан је малим деловима, извешан број истакнутих тачака, а позади главног положаја, на удаљењу 2—4 км, уређиван је прихватни положај који су поседале јединице другог борбеног реда (резерве).

Борбени поредак био је исти као и у нападу, с тим што су нападним колонама у нападу одговарали отсеци у одбрани и што су фронтони били шири.

Подела и груписање, као и начин командовања артиљеријом у одбрани, били су исти као и у нападу.

Артиљерија из састава посаде истакнутих тачака (по својој намени и улози скоро у потпуности одговара савременим предњим одредима) имала је задатак да на што већим даљинама натерује непријатеља на развој, да успорава његово кретање и ствара могућност за извиђање. На истакнуту тачку одређивани су: одељење, вод или батерија лако покретљиве артиљерије (обично брдска оруђа). Ова артиљерија ојачавана је по потреби дејством дела артиљерије са претстражног и главног положаја, што јој је, као и посади истакнутих тачака, служило као заштита при извлачењу.

Артиљерија је придавана само јачим претстражама, јер су слабије претстраже подржаване ватром артиљерије са главног положаја. Јачина претстражне артиљерије износила је $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{4}$ целокупне артиљерије. Њена улога и задаци били су слични улози и задацима артиљерије на истакнутим тачкама, а залагање могло је да буде мање или веће, почев од извиђања и развијања непријатеља, па до борбе за давање јачег отпора. И у претстражну артиљерију одређивана је покретљивија, обично полска артиљерија.

Задатак одбране је био да се сломи напад непријатеља на главном положају. Због тога је највећи део артиљерије постављен на овом положају или позади њега. При њеном распореду тежило се да сва артиљерија може учествовати у одбрани главне борбене линије (предњег краја одбране), да један њен део буде у могућности да потпомаже одбрану претстражног положаја и да се делом артиљерије може тући и унутрашњост самог положаја. С обзиром на све ово, као и на калибре са којима се располагало и тежњу да одбрана буде што живаха, што мањи губици и што лакше снабдевање муницијом, артиљерија је ешелонирана по дубини закључно са прихватним положајем.

Пратећа артиљерија постављала се што ближе главној борбеној линији, обично на отсеку јединице којој је била придата.

На вероватним правцима за употребу нападачевих борних кола, поред специјалних ПТ оруђа, издвајан је и потребан број артиљериских оруђа за борбу са тенковима и постављан по оруђима и водовима. Ова оруђа била су непосредно потчињена команданту артиљерије који је састављао план за њихову употребу.

Пратећа артиљерија у одбрани имала је задатак да уздужном ватром туче поједине делове положаја, да туче борна кола и мртве углове, да одбија јуриш, учествује у остварењу блиске запречне ватре и дејствује на непријатеља и његова ватрена средства ако би успео да упадне у положај.

Артиљерија за непосредно потпомагање пешадије, односно отсечна артиљерија, начелно је постављена на отсеку који је бранила, а делом се могла поставити и на суседном отсеку ради косог и бочног дејства. Међутим, томе се ређе прибегавало због тешкоћа у одржавању везе са тим одвојеним делом у току борбе. Ар-

тиљерија за непосредно потпомагање имала је основни задатак да туче непријатељску пешадију. Она је учествовала и у остварењу запречне ватре.

Главнина артиљерије постављена је у централни положај са циљем да дејствује пред фронтом целе јединице или њеног највећег дела. Она је имала задатак да ојачава дејство артиљерије за непосредно потпомагање, а делом да дејствује против непријатељске артиљерије, ојачавајући на тај начин дејство артиљерије.

Артиљерија постављена је на један од већ поменутих начина у груписању артиљерије. Њен задатак био је да дејствује против непријатељске артиљерије и других удаљених циљева, вршећи даљна запречна и узнемиравајућа гађања. По потреби, она је делом ојачавала дејство дивизијске артиљерије.

У артиљериској противприпреми у одбрани учествовала је целокупна артиљерија, сем оне са специјалним задацима. Задатак противприпреме био је да се нападач растроји још на свом полазном положају, са циљем да се онемогући, одложи или омете извршење његовог напада.

У току извођења одбране браниочева артиљерија тежила је да избори и очува ватрену надмоћност. Ако се у томе не би успело, онда је артиљерија чувана за отсудни момент, у коме је нападачева пешадија била најизложенија.

У извођењу нападах радњи у одбрани (противнапада, који је предузиман пре но што би нападач упао у главни положај и повратни напад, који је имао циљ да поврати изгубљени положај или његов део) учествовала је сва артиљерија или само један њен део, зависно од њиховог обима. Противнападу, односно повратном нападу, претходила је кратка, али снажна артприпрема, а у току њиховог извршења артиљерија је својом ватром штитила крила или бокове своје пешадије, а делом продужавала дејство против непријатељске артиљерије. У току ове артиприпреме артиљерија је првенствено тукла нападачеву пешадију, нарочито њена аутоматска оруђа, а потом артиљерију која је својом запречном ватром штитила своју пешадију на заузетом положају. Ако нападах радња не би успела, онда би браниочева артиљерија својом снажном запречном ватром штитила пешадију која је на достигнутој линији задржавана ради очувања постигнутог успеха.

Држање артиљерије у резерви није препоручивано. Једино је било предвиђено да се привремено може задржати део артиљерије у резерви у одбрани на широком фронту (у одбрани речних и приморских фронтова и у одбрани на планинском земљишту), ради брзе интервенције на отсеку где би се за то указала потреба.

Употреба ПА артиљерије била је у рукама команданта армије и изузетно је придавана дивизијама које су самостално дејствовале са нарочито важним задатком.

И по питању тактике артиљерије у одбрани може се уочити да се тадашња начела ближе савременим, са врло малим извезима. Њено пуно учешће и најцелисходнија употреба били су предвиђени у свим фазама одбране, само што питања ПТО, иако је решавано, није било довољно разрађено, а у пракси скоро и занемаривано.

*

Исправност тактике артиљерије српске војске — за своје доба — потврђена је у ратној пракси, када је артиљерија, као моћни чинилац, допринела сјајним победама српске војске над многобројним и много боље опремљеним непријатељем. Тактика артиљерије бивше југословенске војске, сем појединих усамљених примера, није имала прилике да нађе своју потврду у рату. Но, без обзира на то, посматрајући начела у којима је артиљерија обучавана, сматрамо да многа од њих имају пуну вредност и данас. Ако бисмо ишли даље кроз литературу, особито ону пред Други светски рат, онда бисмо могли наћи таквих гледишта која умногоме допуњују правилске одредбе и која још више приближавају постојећа начела савременим. Неоспорно је да је у пракси било и вучења уназад. Али, ипак, у тактици артиљерије тога доба позитивна је детаљна и свестрана обрада употребе артиљерије у маневарским условима рата, имајући у виду скромна средства, и то тим пре што умногоме одговара тактици која и данас може да нађе доста велику примену код нас. Због тога проучавање и усвајање њених позитивних начела, којих има доста, може у знатној мери да допринесе свестранијем образовању нашег старешинског кадра.